नृत्यस्थान न० ६त०। नृत्याधिकरणे रङ्गस्थाने अमरः।

नृदुर्ग न० नृवेष्टितं दुर्गम् शा०त०। मनुष्यरथादिवेष्टिते नृपस्याश्रयणीये दुर्गभेदे (गड) भेदे "नृदुर्गं गिरिदुर्गं वा समाश्रित्य वसेत् नृपः" मनुः "नृदुर्गं चतुर्दिगवस्थायिहस्त्यश्वरथयुक्तबहुपादातरक्षितम्" कुल्लू०।

नृदेव पु० ना देव इव। नरदेवे नृपे "अम्लानमालां विपुलां च पत्रैर्देवा नृदेवाश्च भिदां न भेजुः" नैष०।

नृधर्मन् पु० नरस्येव धर्मोऽस्य अनिच् समा०। १कुबेरे हेमच० २मनुष्यधर्मयुक्तमात्रे त्रि० स्त्रियां वा डाप्।

नृनमन न० ६त०। नृभिर्नम्यते नम—कर्मणि ल्युट् पूर्वपदादिति णत्वे प्राप्ते क्षुभ्ना० न णत्वम्। २मनुष्यनमनीये देवादौ।

नृप पु० नॄन् पाति रक्षति पा—क। "चतुर्योजनपर्यन्तेष्वधिकारी नृपो भवेत्" इत्युक्ते १राजविशेषे २राजमात्रे च अमरः। "नृपादिलक्षणं यथा "चतुर्योजनपर्य्यन्तमधिकारो नृपस्य च। यो राजा तच्छतगुणः स एव मण्डलेश्वरः। तस्माद्दशगुणो राजा राजेन्द्रः परिकीर्त्तितः" ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे ८६अ०। तत्प्रशंसा यथा "अपुत्रस्य नृपः पुत्रो निर्धनस्य धनं नृपः। अमातुर्जननी राजा अतातस्य पिता नृपः। अनाथस्य नृपो नाथो ह्यभर्त्तुः पार्थिवः पतिः। अभृत्यस्य नृपो भृत्यो नृप एव नृणां सखा। सर्वदेवमयो राजा तस्मात्त्वामर्थये नृप!" कालिकापु०५०अ०। "व्यवहारान्नृपः पश्येद्विद्वद्भिः ब्राह्मणैः सह" याज्ञ० "नृपेण पाणिग्रहणस्पृहेति" नैष०। २षोडशसंख्यायाम् भारते षोडशानामेव राज्ञां माहात्म्यविशेषकथनात् नृपशब्दस्य तत्सङ्ख्यावाचित्वम् षोडश नृपाश्च भा०द्रो० ५५अध्यायादौ षोडशराजिकपर्वण्युक्ताः तत्रैव दृश्याः। "भुवि नृपमितहस्तेष्वङ्गलग्नं तदग्रम्" लीला०। राज्ये एकनृपकरणस्यावश्यकता तत्र विशेषश्च औशनसनीतिपरिशिष्टे १अ० उक्तो यथा

"सदैकनायकं राज्यं कुर्य्यान्न बहुनायकम्। नानाथकं क्वचिदपि कर्त्तुरोप्सितसूतये। राजकुले तु बहवः पुरुषा यदि सन्ति हि। तेषु ज्येष्ठो भवेद्राजा शेषास्तत्कार्यसाधकाः। गरीयांसोवराः सर्वे सहायेभ्यो विवृद्धये। ज्येष्ठोऽपि बधिरः कुष्ठी मूढोऽन्धः षण्ढ एव यः। स राज्यार्हो भवेन्नैव भ्राता तत्सुत एव वा। न कनिष्ठोऽपि, ज्येष्ठस्य भ्रातुः पुत्रस्तु राज्यभाक्। दायादानामैकमत्यं राज्ञः श्रेयस्करं परम्। पृथग्भावो विनाशाय राज्यस्य च कुलस्य च। अतः स्वभोगसदृशान् दायादान् कारयेन्नृपः। अव्याहताज्ञः संतुष्टश्छत्रसिंहासनैरपि। राज्यविभजनाच्छ्रेयो न भूपानां भवेत् खलु। अल्पीकृतं विभागेन राज्यं शत्रुर्जिघृक्षति। राज्यतुर्य्यांशदानेन स्थापयेत्तान् समन्ततः। चतुर्दिक्षु वा देशाधिपान् कुर्य्यात् सदा नृपः। गोगजाश्वोष्ट्रकोषाणामाधिपत्ये नियोजयेत्। सेनाधिकारे संयोज्या बान्धवाः श्यालकादयः। स्वदोषदर्शकाः कार्य्या गुरवः सुहृदश्च ये। वस्त्रालङ्कारपात्राणां स्त्रियो योज्यास्तु दर्शने। स्वयं सर्वं च विमृशेत् पर्य्यायेण च दुर्नयेत्। मन्त्रयेन्मन्त्रिभिः सार्द्धं भावि कृत्यं तु निर्जने। अन्तर्वेश्मनि रात्रौ वा दिवा वाऽन्यविशोधिते। सुहृद्भिर्भ्रातृभिः सार्द्धं सभायां पुत्रबान्धवैः। राजकृत्यं सैन्यपैश्च सभ्याद्यैश्चिन्तयेन्नृपः"। [राजनि०।

नृपकन्द पु० कन्दानां नृपः श्रेष्ठः राजद०। राजपलाण्डौ

नृपगृह न० ६त०। राजमन्दिरे तल्लक्षणादि वृ०सं० ५३अ० "उत्तममष्टाभ्यधिकं हस्तशतं नृपगृहं पृथुत्वेन। अष्टाष्टोनान्येवं पञ्च सपादानि दैर्घ्येण" औशनसनीतिपरिशिष्टे १अ० तद्विवृतिर्यथा

"राजगृहं सभामध्यं गवाश्वगजशालिकम्। प्रशस्तवापीकूपादिजलयन्त्रैः सुशोभितम्। सर्वतः स्यात् समभुजं दक्षिणोच्चमुदङ्नतम्। शालां विना नैकभुजम् तथा विषमबाहुकम्। प्रायःशाला नैकभुजा चतुशालं विना शुभा। शस्त्रास्त्रधारिभिर्युक्तप्राकारं सुष्ठुयन्त्रकम्। सन्निकृष्टचतुर्द्वारं चतुर्दिक्षु सुशोभनम्। दिवारात्रौ सशस्त्रास्त्रैः प्रतिकक्षासु गोपितम्। चतुर्भिः पञ्चभिः षड्भिर्यामिकैः परिवर्त्तकैः। नानागृहोपकार्य्याट्टसंयुतं कल्पयेत् सदा। वस्त्रादिमार्जनार्थं च स्नानार्थं यजनार्थकम्। भोजनार्थं च पाकार्थं पूर्वस्यां कल्पयेत् गृहम्। निद्रार्थञ्च विहारार्थं पानार्थं रोदनार्थकम्। धान्यार्थं द्वारपालार्थं दासीदासार्थमेव च। उत्सर्गार्थं ग्रहान् कुर्य्यात् दक्षिणस्यामनुक्रमात्। गोखगोष्ट्रगजाद्यर्थं ग्रहान् प्रत्यक् प्रकल्पयेत्। रथवाज्यर्थशस्त्रार्थव्यायामयामकार्थकम्। वस्त्रार्थकं तद्भरार्थं विद्याभ्यासार्थमेव च। उदक् ग्रहान् प्रकुर्वीत सुगुप्तान् सुमनोहरान्। यथासुखानि वा कुर्य्याद्गृहाण्येतानि वै नृपः। धर्माधिकरणं शिल्पशालां कुर्य्यादुदग्ग्रहान्। पञ्चमांशाधिकोच्छ्रायां भित्तिं विस्तरतो गृहे।